

Zborník *Šance demokracie* je aktuálnym príspevkom do diskusie o demokracii a slobode občana a napriek svojej mozaikovej a fragmentárnej podobe je cenným vstupom do rozvíjajúcej sa polemiky o základných hodnotách a perspektívach demokracie. Napriek istej inkonzistentnosti prístupov, danej aj profesionálnym zložením autorského kolektívu, jeho pozitívna kognitívna hodnota úzko koreluje s racionálnorealistickým videním obrazu nášho sveta, v ktorom postupne opadáva postrevolučná eufória simplexnej vízie trvalého víťazstva demokracie.

Karol Kollár

FEMINISTICKÁ TEÓRIA POZNANIA: POKUS O PROJEKT

L. CODE: *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge* (Čo môže vedieť žena? Feministická teória a výstavba poznania). Ithaca and London, Cornell University Press 1991, 349 p.

Lorraine Codeová, profesorka na Yorskej univerzite v Toronte, je autorkou kníh *Epistemic Responsibility* (1987) a *What Can She Know?* (1991), ako i mnohých článkov uverejnených v popredných filozofických časopisoch a zborníkoch, editorkou viacerých kolektívnych prác, ako napr. *Changing Patterns: Women in Canada* (1988) a *Feminist Perspectives: Philosophical Essays on Minds and Morals* (1988).

Kniha *What Can She Know?* sa ihneď po vydaní stretla so živým ohlasom. Codeová sa v nej venuje jednej z najkontroverzných otázok v súčasnej teórii poznania – otázke relevantnosti subjektu a subjektívnych faktorov v procese poznania.

Autorka, pohybujúca sa fundovane v dejinách filozofie i v súčasnom filozofickom myslení, nenásilne, no sugestívne diagnostikuje androcentrický charakter základného pojmového aparátu i metód v hlavnom prúde západnej filozofie, ktorý feministky rady označujú aj ako mužský prúd (v angličtine má táto hra s pojmami "mainstream" a "malestream" pôvab, ktorý sa pri preklade stráca).

Knihu tvorí osem kapitol; ak v prvej (*Is the Sex of the Knower Epistemologically Significant?*) a druhej (*Knowledge and Subjectivity*) sa pozornosť venuje predovšetkým problematike subjektu a vzťahu objektívnych a subjektívnych momentov v poznatkoch, v tretej (*Second Person*) a vo štvrtej kapitole (*The Autonomy of Reason*) autorka rozvíja koncepciu subjektivity, ktorá je osnovaná na vzťahovom modeli medzi jedincami. Analyzujúc etablované epistemologické koncepcie v anglo-americkej filozofii, obnažuje Codeová ich neraz "maskovaný" apriórny predpoklad o hodnotovo – a ideologicky – neutrálnom subjekte poznania a o poznatku ako abstrakcii nezohľadňujúcej a nereflektujúcej psycho-sociálne a kultúrno-historické kontexty. V tradičnej filozofii, ako to autorka ilustruje napr. na Descartovi, sa predpokladala autonómnosť a izolovanosť subjektu poznania; za irelevantnú sa pokladala jeho telesnosť i jeho intersubjektívne vzťahy. Napriek odlišnostiam medzi racionalizmom a empirizmom sa preto oba smery podľa Codeovej viac-menej zhodovali v prehliadaní povahy samotného subjektu ako významného faktora pri konštruovaní poznatkov. Codeová zásadne nesúhlasí s tézou o existencii autonómneho rozumu, ktorý by bol nezávislý od stupňa sebaidentity, od stupňa sociálnych vzťahov, od psycho-sociálnych okolností, v rámci ktorých sa poznanie uskutočňuje. Ako každá, tak i rodová špecifickosť subjektu je potom pre poznávací proces relevantná, a to obzvlášť v kultúre, kde – ako dôvodí autorka – rodové rozdiely poznačujú nielen spôsoby medzifudských interakcií, ale aj spôsoby konania, prežívania a jazykového vyjadrovania; rodovú príslušnosť možno teda chápať ako nezanedbateľný faktor pri konštituovaní subjektivity.

Na pozadí dejinnej exkurzie Codeová ilustruje fakt, že doposiaľ sa vo filozofii hľadali spôsoby ustanovenia vzťahu korešpondencie medzi poznatkom a realitou, resp. vzťahov koherencie medzi parciálnymi poznatkami vnútri už etablovaného systému pravdivých poznatkov; pri hľadaní týchto spôsobov, ako aj pri hľadaní podmienok pravdivého poznania sa však ocitala v úzadí otázka subjektu poznania. Reflektovanie otázky, ktorá sa dlho pokladala za nerelevantnú, sprevádzali obavy pred relativizmom, pred popretím možnosti určiť univerzálne štandardy, kritériá pravdy. Isté aspekty relativizujúceho prístupu hodnotí Codeová pozitívne – už len preto, že umožňujú vyhnúť sa redukcionistickým explanáciám, zjednodušujúcim paradigmám alebo privilegovaným postojom, pri ktorých sa nezohľadňuje kontextuálnosť každého poznávacieho procesu. Napriek tomu autorka nesúhlasí s názorom, že všetky schémy a paradigmy majú iba subjektívnu a iba relatívnu povahu, nakoľko v danom prípade by sa nemohli stať teoretickými podkladmi pre konanie a rozhodovanie v každodennom živote. Podobne je jej cudzí názor, podľa ktorého z tézy, že "nijaká individuálna schéma nemá absolútnu explanačnú moc", nutne vyplýva záver, že "všetky schémy sú rovnako hodnotné". Takýto bezbrehý pluralizmus a relativizmus autorka podrobuje korekcii, vychádzajúc z presvedčenia, že medzi jednotlivými (paralelne jestvujúcimi) schémami, paradigmami, existuje kvalitatívny rozdiel. Ak aj feminizmus usiluje o narušenie absolutizujúcich tendencií tradičného filozofovania, nemusí sa preto ešte stať podľa nej jednostranne relativistickým – má pre to napokon svoje teoretické a aj politicko-praktické dôvody. Podobne akcentovanie subjektivity a následne uznanie plurality nevedie u Codeovej k jednostrannému odmietaniu existencie vonkajšej reality (Codeová používa termín "vonkajšia, objektívna realita") ani k jej nahradeniu množstvom subjektívnych realít. Poznanie obsahuje – podobne ako aj jeho produkt – poznatok – jednak subjektívne, jednak objektívne prvky, ktoré sa vzájomne prelínajú a nemžno ich od seba odčleniť.

S ohľadom na subjektovo-objektové, ale i na intersubjektívne vzťahy konfrontuje autorka špecifiká spoločenskovedného a prírodovedného poznania a zdôrazňuje potrebu prehodnotiť paradigmatickosť prírodných vied (najmä matematiky a fyziky). Fungovanie "relačného" modelu vysúvajúceho do popredia oba typy vzťahov, sa stáva predmetom úvah i v ďalších kapitolách (*Women and Experts: The Power of Ideology; Credibility: A Double Standard*), a to najmä so zreteľom na vzťah poznania a moci, morálky, politiky, ideológie a pod. – alebo so zreteľom na funkcie, ktoré plní inštitucionalizované poznanie.

K zaujímavým patria aj pasáže, v ktorých autorka skúma spätosť zážitku, skúsenosti a poznatku, vzťah autority a objektivity v poznaní, ale i vplyv spoločenských stereotypov na proces tvorby poznatkov; nemenej zaujímavé sú úvahy o probléme intuície, najmä v kontexte tzv. "materského" myslenia (maternal thinking), Codeová v tejto súvislosti podrobuje kritike dichotomické chápanie racionality-senzuality, teórie-praxe, telesného-duchovného, prírodného-kultúrneho apod.

Pri rozbere faktorov vplývajúcich na konštrukciu poznatkov, venovala Codeová pozornosť aj jazyku. Rovina "lingvistickej konštrukcie" podľa nej kolíše a mení sa v závislosti od prirodzeného jazyka, od konkrétnych diskurzívnych praktík a od spôsobu, akým sú lingvistické komunity v tej ktorej vednej disciplíne vymedzované. Jazyky a diskurzy, ako sa to autorka usiluje ilustrovať na niektorých príkladoch, vyjadrujú a štruktúrujú (no samy sú zároveň štruktúrované) prijaté metafyzické predpoklady o povahe "reality". Sú jasným ukazovateľom toho, ktoré objekty, udalosti, procesy, skúsenosti pokladá dané spoločenstvo za hodné pomenovania (a teda aj poznávania) a akým spôsobom ich lingvisticky konštruuje, utvára medzi nimi isté vzťahy a pod. Codeová zásadne nesúhlasí s predstavou jazyka ako neutrálneho a transparentného média (nielen s ohľadom na rodovú diferencovanosť alebo inú špecifickosť hovoriaceho subjektu, ale v najširšom slova zmysle), cez ktoré prechádza "nedotknutá" skúsenosť až do podoby poznatku.

Z plejády problémov, ktoré autorka v knihe nastoľuje, sa zmienim ešte aspoň o probléme stereotypov, paradigiem a kategórií ako faktorov podmienosti poznávacieho procesu. Codeová porovnáva status a mechanizmus pôsobenia paradigiem (v Kuhnovom vymedzení), stereotypov, archetypov, mýtov, kategórií či rôznych klasifikovaných schém, sústreďujúc sa na podobné, ale i na odlišné momenty medzi nimi. Jej analýza neobchádza ani spätosť stereotypizujúcich praktík s ideologickými a mocenskými záujmami. V zásade súhlasiac s tézou o "nevyhnutných pre-rekvizitách" poznania, predsa len sa Codeová pokúša urobiť krok ďalej a načrtnúť "emancipačnú stratégiu" voči predpokladom (predsudkom, stereotypom apod.) poznania; táto podľa nej môže spočívať v "dialogickej praxi", t.j. vo vzájomnej, recipročnej interpretačnej kritike, v produktívnej konverzácii, ktorá sa vyznačuje otvorenosťou a pružnosťou, ba až istou ambiguitou, ochotou k revízií úsudkov i k rešpektovaniu názorov iných účastníkov dialógu. Transformácia diskurzu do takejto podoby súvisí podľa autorky aj s transformáciou epistemologických projektov – ich štruktúr a cieľov.

Etela Farkašová

FELIX GUATTARI (1930-1992)

Známy francúzsky filozof a psychoanalytik Félix Guattari zomrel 28. 8. tohto roku v La Borde, kde pracoval na tamjšej psychiatrickej klinike.

Ako priateľ a spolupracovník filozofa G. Deleuza je spolu s ním autorom publikácií *Anti-Oidipus (L'Anti-Oedipe, 1969)*, *Tisíc plošín (Mille plateaux, 1974)* a *Čo je filozofia? (Qu'est-ce que la philosophie ?, 1991)*. Sám uverejnil *Psychoanalýzu a transversalitu (Psychoanalyse et transversalité, 1972)*, *Rhizome (1976)*, *Molekulárnu revolúciu (La Révolution moléculaire, 1977)*, *Strojové nevedomie (L'Inconscient machinique, 1979)* a *Zimné roky (Les Années d'hiver, 1980)*. Jeho poslednou prácou je *Chaosomose (1992)*.

Ako klinický psychiater uvádzal do praxe svoju koncepciu psychiatrie ako psychiatrie v otvorenom prostredí s účasťou pacientov na kolektívnom živote kliniky. Ako stúpenec anti-psychiatrie sa angažoval v rôznych ľavicových hnutiach, naposledy v ekológii. V nedávnych (regionálnych) voľbách sa jeho meno vyskytlo na parížskej kandidátke Strany zelených.

F. Guattari bol činný aj pedagogicky – známe sú jeho semináre z psychiatrie – a bol tiež šéfredaktorom časopisu *Recherches*.

Jozef Sivák